

Щебетун І.С.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Грабар О.С.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

АБСЕНТЕЇЗМ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Стаття присвячена дослідженню абсентеїзму як різновиду низької політичної участі громадян у виборах і референдумах. Автори визначають абсентеїзм як свідоме ухиляння виборців використовувати своє виборче право, яке свідчить, що програми певних політичних партій не мають суспільного визнання та не виправдовують обраний ними політичний курс.

У статті проаналізовано думки та підходи науковців, котрі займаються дослідженнями цієї проблеми; практика зарубіжних держав, завдяки якій забезпечується висока явка на виборах; досліджується динаміка участі громадян в Україні під час виборів у період із 1991 по 2019 рр., на підставі чого виокремлено причини, які впливають на рівень абсентеїзму в нашій державі.

Зроблено висновок, що основними причинами, внаслідок яких громадяни України дедалі менше беруть участь у виборах, є такі:

– *люди не відчують справжню турботу про них, адже після виборів гасла про низькі тарифи, про підвищення пенсій, про підвищення соціального добробуту і т. д. відразу ж забуваються, а натомість обслуговуються інтереси великого капіталу;*

– *низький рейтинг політичних партій, які не мають підтримки в суспільстві, адже вони не мають соціальної опори, їхні програми не втілюються в життя, тому що вони є нереальними, неконкретними до виконання;*

– *низька явка молодих виборців пояснюється тим, що молодь не бачить перспективи, адже майже не створюються нові робочі місця, встановлені низькі заробітні плати на діючих підприємствах, установах, що змушує їх їхати за кордон у пошуках роботи та кращої долі;*

– *певна частина виборців нехтує своїм виборчим правом, тому що їм байдуже, їхня свідомість і духовна культура обмежується кількістю заробітної плати, пенсії та кількості продуктів у холодильнику, а поняття про національну свідомість відсутнє;*

– *багатьох ще з дитинства запевняли в тому, що будь-яка влада є корумпованою, що чесних політиків не існує, вони перекладають відповідальність один на одного, і змінити нам це не під силу, тому певна частка виборців не усвідомлюють важливості виборів загалом і свого голосу зокрема;*

– *ще однією причиною є дезінформація, тобто громадян вводять в оману щодо справжнього стану справ і речей у країні, видають бажане за дійсне, саме тому переважна більшість виборців впевнені у тому, що вибори нечесні та результати вже є відомими наперед.*

Запропоновано запровадити обов'язковий вотум, тобто громадянський обов'язок виборців брати участь у голосуванні; законодавчо закріпити конституційну відповідальність (підстави, суб'єкти, процедуру); передбачити відповідальність політичних партій за відхилення чи невиконання їх програм, у яких слід чітко вказувати на конкретні шляхи та строки виконання певних положень; посилити роботу щодо виховання дітей і молоді, зокрема, батьки повинні навчати дітей розумінню того, що вибори – це не просто формальний захід для розваг політиків, а важливий крок до створення добробуту в нашій країні, і кожен із нас несе відповідальність за нашу державу.

Ключові слова: абсентеїзм, електоральна активність, виборче право, динаміка участі, демократія, вибори, обов'язковий вотум.

Постановка проблеми. Конституція України, визнаючи народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні (ст. 5), надає громадянам «право брати участь в управлінні держав-

ними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування» (ст. 38) [1]. Втім, як свідчить

і світова, і вітчизняна практика, відсоток громадян, котрі беруть участь у виборах і референдумах, постійно знижується, що викликає певну стурбованість.

Доводиться констатувати, що переважна більшість сучасних наукових праць з означеної проблеми є фрагментарними, багато її аспектів залишаються малодослідженими чи дискусійними, тому проблематика дослідження відзначається особливою актуальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої праці проблематиці абсентеїзму, слід відзначити В. Андрущенко, Б. Андрусишина, В. Бортнікова, М. Бучина, І. Варзар, О. Волянюка, Д. Гаврилюка, М. Головатого, В. Горбатенко, Д. Додонова, Н. Заяць, Г. Зеленько, Р. Колісніченко, А. Колодія, В. Корнієнко, В. Кравченко, А. Кудряченко, О. Кулебу, В. Мартиненко, М. Михальченко, Т. Нагорняк, М. Остапенко, О. Проскуріна, С. Рябова, М. Ставнійчук, В. Стукаленко та ін. Переважна більшість із них вважають, що абсентеїзм пов'язаний із некомпетентністю політиків, які розчаровують виборців дедалі більше, та бажанням влади досягти власної вигоди; інші причини неучасті громадян у виборах пов'язують із менталітетом громадян держави.

Вагомий вклад у вивчення цього явища внесли і зарубіжні вчені, такі як П. Лазарсфельд, Б. Берельсон, В. Макфол, Р. Росс та ін. Попри значущість здобутків зазначених учених, зокрема щодо причин, динаміки та напрямів подолання абсентеїзму, залишаються питання, які є дискусійними та малодослідженими, тому ця проблема постійно знаходиться і буде знаходитися в центрі уваги науковців і потребуватиме подальшого опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика особливостей та аналіз причин цього феномену, а також дослідження динаміки абсентеїзму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Одним із невід'ємних елементів сучасного демократичного суспільства є інститут виборів. Народ як єдине джерело влади шляхом виборів може формувати політичну еліту, проте у більшості демократичних країн згідно із принципом вільних виборів електоральна участь громадян є факультативною, тобто добровільною, що призводить до появи такого явища, як абсентеїзм – байдужого ставлення громадян до реалізації своїх політичних прав та обов'язків, яке проявляється передусім в ухилянні від участі у виборах.

У ст. 38 Конституції України закріплено, що участь громадян у виборах є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах [1].

Сьогодні серед науковців немає єдиного підходу до визначення причин, що спричиняють досліджуване явище, тому важливо проаналізувати найбільш поширені наукові погляди.

Так, М. Бучин виокремлює чотири групи причин, які впливають на рівень абсентеїзму в державі:

«1) суб'єктивні – причини, що є характеристиками самих виборців і визначають рівень їхньої політичної участі. Вони поділяються на демографічні та ментально-психологічні. До демографічних факторів абсентеїзму належать вік, стать, місце проживання, рівень доходів і соціальний статус. До ментально-психологічних – освіта і рівень політичної культури;

2) об'єктивні – причини, які характеризують ситуацію в країні загалом і виборчий процес зокрема (соціальні, економічні та політичні);

3) кон'юнктурні – причини, що складаються під впливом збігу обставин (погода, сезонні роботи, певні сімейні справи);

4) ініціативні – причини, які є результатом впливу на виборців інших суб'єктів виборчого процесу. Сюди можна віднести різні заклики до бойкотування виборів, тиск, залякування виборців та т. п.» [2, с. 175].

Український науковець Д. Гаврилюк виділяє такі причини, що впливають на рівень абсентеїзму та поведінку виборців: «по-перше, ті, які пов'язані з особливостями конкретної виборчої кампанії, коли в силу певних причин вибори є нецікавими: висунені неясні кандидати, відсутня справжня змагальність на виборах, коли центральною владою допускаються зволікання в організаційній роботі з підготовки до волевиявлення, не запропоновано альтернативної в аспекті модернізації політичної системи та її складників стратегії дій тощо; по-друге, ті, що пов'язані із загальною політичною, соціальною й економічною ситуацією в державі. В Україні це пов'язано з домінуванням політичної доцільності в діяльності уряду і партії влади» [3, с. 110].

Звернемося до динаміки участі громадян в Україні під час виборів у період із 1991 по 2019 рр.

Після розпаду СРСР у 1991 р. було проголошено незалежність України, і на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. не брали участь лише 16% виборців, голосували всі незалежно від стану здоров'я, настрою та власних вподобань. Саме

тоді був найнижчий відсоток неявки виборців. Ця подія стала рекордною щодо волевиявлення громадян, оскільки люди йшли в нове життя, у нове майбутнє, у нову країну, вони вірили, що можуть щось змінити на краще, що їхня думка чогось варта.

У 1994 р. під час виборів Президента України явка виборців на виборчих дільницях дорівнювала 71,63%, у 1999 р. – 74,9%, тож можна зазначити, що в період президентства Леоніда Кучми була т. зв. «стабільність неявки на вибори» – близько 29% [4, с. 39].

Другим найвищим показником електоральної активності стали події 2004 р., які прийнято називати «Помаранчевою революцією». У 2004 р. було зареєстровано 26 кандидатів на пост Президента, проте реальна політична боротьба відбувалася між двома кандидатами – В. Ющенком і В. Януковичем. Вибори відбувалися за мажоритарною системою абсолютної більшості. У другому турі перемогу здобув кандидат В. Янукович із незначним відривом, але опозиція висловила свою незгоду з виборами, підтверджуючи це тим, що вибори були сфальсифіковані, тому закликала людей вийти на вулиці для початку мітингувального протесту. 3 грудня 2004 р. Верховний Суд України визнав вибори недійсними та відбувався третій тур виборів, у якому переміг кандидат від опозиції – В. Ющенко (відсоток явки виборців становив 77,28%) [4, с. 39].

Із 2006 р. кількість громадян, котрі не брали участь у виборах, різко зростає до 38%, що пояснюється великою розчарованістю людей у владі. Громадяни хотіли бачити політичні, економічні та соціальні зміни, натомість відбувалися лише політичні чвари, зокрема сварки всередині помаранчевої команди (розпуск уряду Ю. Тимошенко, позачергові вибори до Верховної Ради України, зниження реального рівня життя, який суттєво відрізнявся від людських прагнень). Наслідком стало те, що у 2010 р. явка виборців становила 69,70%, на вибори прийшли голосувати лише 25,5 млн осіб [4, с. 38–39].

Далі відбулися події Майдану, і на виборах Президента України 25 травня 2014 р. чекали високу явку виборців. ЗМІ та політики завчасно пояснювали її активністю громадян у зв'язку з Революцією Гідності, проте вибори 2014 р. дали найнижчі показники за всю історію президентських виборів: голосувати прийшло 17,8 млн громадян, і активність виборців склала 60,3% [5, с. 180].

Якщо розглядати президентські вибори 2019 р., то варто відзначити особливу зацікавленість

громадян у їх проведенні, оскільки яскрава особистість, відомий артист України дав публічну обіцянку балотуватися в кандидати на главу держави, однак простежується незначна активність громадян України: явка в першому турі становила 62,8%, у другому – 61,37%. [6, с. 950].

Першими виборами до парламенту, Верховної Ради за часів незалежної України були вибори 1994 р. Це були дострокові вибори, оскільки Президент і парламент погодилися на т. зв. «перезавантаження» влади після масштабних шахтарських страйків 1993 р. та політичної кризи, що спалахнула у країні після них. Явка виборців у I турі становила 75,6%. Це є найвищий показник виборчої активності громадян за всі парламентські вибори. Пояснюється вказаний факт великою надією та довірою з боку громадян щодо новоствореного парламенту, оскільки прийшли нові політичні партії з конкретними програмами, з'явилися нові лідери з «чистою» репутацією та прагненням змінити ситуацію на краще.

У 1998 р. відбулися перші «повноцінні» вибори у тому вигляді, якому ми їх знаємо сьогодні. Депутатів обирали за змішаною виборчою системою. У цих виборах до Верховної Ради України вже спостерігається спад електоральної участі громадян, оскільки відсоток виборців, котрі прийшли віддати свій голос, становив 70,6% [4, с. 38]. Відчувається незначне розчарування з боку електорату, що пояснюється певним відхиленням реальної діяльності партій від програмних положень, повільним ходом реформ, чварами у стінах і за межами парламенту між народними представниками.

Наступними парламентськими виборами стали вибори 2002 р., що, за даними Центральної Виборчої Комісії, показали: явка виборців склала 65,2% [7, с. 14]. Причинами зниження активності громадян є майже такі самі фактори, як і під час виборів 1998 р.

Парламентські вибори 2006 р. стали рекордними за терміном існування ради. Парламент V скликання виявився найнедовговічнішим в історії України. На чолі держави був В. Ющенко, котрий керував вже в зовсім іншій країні, у якій була змінена Конституція і яка стала парламентсько-президентською республікою. Явка виборців склала 67,6% [4, с. 38]. Вагомим фактором, що призвів до позачергових виборів, було жорстке протистояння між представниками більшості, гучні скандали, відхід від власних політичних програм, значна втрата зв'язку з виборцями, неспроможність влади у короткі терміни врегулювати

конфлікти, зосередитися на вирішенні складних загальнодержавних проблем і т. ін.

Через політичну кризу у 2007 р., політичне протистояння законодавчої влади та Президента України В. Ющенко розпустив парламент V скликання та підписав указ про дострокові парламентські вибори. За даними ЦВК, явка виборців на дострокових виборах склала 62%, що є низьким показником електоральної активності виборців для України [4, с. 38].

Після виборів 2007 р. у країні відбулися різні зміни, найважливішими з них стали обрання головою держави В. Януковича, перетворення України на президентсько-парламентську республіку, що вагомо обмежило повноваження парламенту та дало президенту майже необмежену владу. У 2012 р. було проведено наступні вибори, на яких явка виборців становила 57,9% [7, с. 14]. Простежується розчарування та недовіра з боку виборців, певну тривогу з боку частини виборців викликають широкі повноваження Президента та неспроможність парламенту певним чином відстоювати інтереси народу.

Згодом у країні відбулися революційні події, які спонукали до «перезапуску» влади (вибори президента, зміна парламенту). У зв'язку з драматичними подіями 2014 р. явка виборців на позачергових виборах до Верховної Ради України склала всього лише 52,4% [7, с. 14]. Причинами зниження відсотку участі громадян у виборах був певний страх з огляду на майбутнє, міграція населення у зв'язку з означеними подіями, відсутність належної відповідальності політичних партій, народних депутатів, значний відрив парламентарів від виборців, неможливість впливати виборцям на своїх обранців («вільний мандат»), зниження рівня життя, погіршення економічного, фінансового стану в країні і т. ін.

У 2019 р. під час своєї інавгурації новообраний Президент України В. Зеленський виявив намір розпустити парламент і провести позачергові вибори народних депутатів. Явка на виборах 2019 р. дала найнижчий показник електоральної активності громадян – 49,2% [8]. Низький рівень активності громадян у виборах свідчить, окрім зазначеного вище, про надзвичайно велику втому від передвиборних обіцянок і реального стану справ, погіршення платоспроможності населення, відсутність конкретних строків і шляхів виконання програм політичних партій, реального механізму конституційної та політичної відповідальності.

Таким чином, можна простежити, що явка на президентських виборах завжди була вищою, ніж

на парламентських, частковим поясненням чого є те, що громадяни сприймають президентські вибори як «більш важливі», тобто такі, які матимуть важливіші наслідки для майбутнього розвитку країни.

Втім, слід зазначити, що зі зростанням ролі інституту виборів знижується електоральна участь громадян, і це, на думку окремих дослідників, дає підстави сумніватися в легітимності влади.

Враховуючи практику проведення виборів в Україні протягом останніх років, особисто хочеться відзначити, що громадяни дедалі менше беруть участь у виборах через такі причини:

– люди не відчують справжню турботу про них, адже після виборів гасла про низькі тарифи, про підвищення пенсій, про підвищення соціального добробуту і т. д. відразу ж забуваються, а натомість обслуговуються інтереси великого капіталу;

– низький рейтинг політичних партій, які не мають підтримки в суспільстві, адже вони не мають соціальної опори, їхні програми не втілюються в життя, тому що вони є нереальними, неконкретними до виконання;

– низька явка молодих виборців пояснюється тим, що молодь не бачить перспективи, адже майже не створюються нові робочі місця, встановлені низькі заробітні плати на діючих підприємствах, установах, а це змушує їх їхати за кордон у пошуках роботи та кращої долі;

– певна частина виборців нехтує своїм виборчим правом, тому що їм однаково, їхня свідомість і духовна культура обмежується кількістю заробітної плати, пенсії і кількості продуктів у холодильнику, а поняття про національну свідомість відсутнє;

– багатьох ще з дитинства запевняли в тому, що будь-яка влада є корумпованою, що чесних політиків не існує, вони перекладають відповідальність один на одного, і змінити нам це не під силу, тому певна частка виборців не усвідомлюють важливості виборів загалом і свого голосу зокрема;

– ще однією причиною є дезінформація, тобто громадян вводять в оману щодо справжнього стану справ і речей у країні, видають бажане за дійсне, саме тому переважна більшість виборців впевнені у тому, що вибори нечесні та результати вже є відомими наперед.

Аналіз практики зарубіжних держав із досліджуваної проблеми свідчить, що в окремих країнах світу існує обов'язкове голосування, тобто

громадяни повинні виконати свій юридичний обов'язок виборців і взяти участь у голосуванні. Таке явище склалося історично та пояснюється як засіб боротьби з абсентеїзмом, завдяки якому держава забезпечує високу явку на голосуванні. Сьогодні у країнах, де передбачений такий механізм, як відповідальність найчастіше застосовуються такі санкції:

– в Австрії за неучасть у виборах громадян карають адміністративним штрафом розміром у 25\$ або ув'язнюють протягом 4-х тижнів;

– в Аргентині особа, котра знехтувала своїм виборчим правом, втрачає право перебувати на державних посадах протягом трьох років і сплачує штраф розміром від 20 до 200\$;

– у Туреччині та Греції особу, яка не виконала свій юридичний обов'язок, засуджують до позбавлення волі;

– у Бельгії теж встановлені штрафи, але їхній розмір визначається кількістю проігнорованих виборів;

– в Італії невиконання виборчого права має наслідком те, що прізвища порушників вносяться до спеціальних списків, які виставляються на загальний огляд [9, с. 192].

Враховуючи зарубіжний досвід у контексті електорального заохочення громадян, в Україні варто змінити конституційну норму щодо участі у виборах і визначити це як обов'язок; відповідальність передбачити у вигляді штрафних санкцій (у розмірі $\frac{1}{4}$ мінімальної заробітної плати); позбавлення можливості доступу на державну службу на певний термін.

Висновки. Отже, абсентеїзм – це свідоме ухилення виборців використовувати своє виборче

право, зумовлене різними причинами, серед яких найбільш значущими є втрата довіри населення до держави, політиків і їхніх обіцянок, загальне розчарування у спроможності політиків щось змінити на краще, а також низька компетентність політиків. Абсентеїзм – негативне явище, оскільки знижує легітимність влади, свідчить, що певна політична програма не досягає суспільного визнання та не виправдовує обраний політичний курс, наслідком чого є байдуже ставлення громадян до вирішення проблем в державі.

В Україні це явище з кожними новими виборами набирає сили та пояснюється насамперед недосконалістю чинного законодавства в частині конституційної відповідальності передусім із боку політичних партій, зокрема визначення підстав, суб'єктів і процедури; менталітетом українців і їхнім світоглядом, а також відсутністю бажання використовувати своє виборче право для розбудови сильної демократичної держави. Тому варто запровадити обов'язковий вотум, тобто громадянський обов'язок виборців брати участь у голосуванні; законодавчо закріпити конституційну відповідальність (підстави, суб'єкти, процедуру); передбачити відповідальність політичних партій за відхилення чи невиконання їхніх програм, у яких слід чітко вказувати на конкретні шляхи та строки виконання певних положень; посилити роботу щодо виховання дітей і молоді, зокрема, батьки повинні навчати дітей розумінню того, що вибори – це не просто формальний захід для розваг політиків, а важливий крок до створення добробуту в нашій країні, і кожен із нас несе відповідальність за нашу державу.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Бучин М.А. Абсентеїзм як тип електоральної поведінки. *Збірник наукових праць «Політологічні студії»*. 2011. № 2. С. 174–182.
3. Гаврилюк Д.Ю. Політологічні розвідки причин вияву в політичній практиці феномену абсентеїзму. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2011. Вип. 6. С. 106–112.
4. Коваль Р.М. Абсентеїзм в Україні: особливості та динаміка. *Перспективи та загрози демократії у постпомаранчевий період в Україні* : матеріали конференції (Острог, 2010 р.). Острог : Національний університет «Острозька академія», 2010. Вип. 4. С. 37–40.
5. Прудка Л.М. Електоральний абсентеїзм в Україні як загроза демократії. *Південно-український правничий часопис*. 2014. № 2. С. 179–181.
6. Соломонюк І.Л. Проблема абсентеїзму в сучасній Україні. *Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи (МН-2019)* : збірник матеріалів молодіжної науково-практичної інтернет-конференції студентів аспірантів та молодих науковців (Вінниця, 22 жовтня – 10 травня 2019 р.). Вінниця : ВНТУ, 2019. С. 949–951.

7. Гавриловська К. Політичний абсентеїзм у сучасній Україні. *Суспільно-політичні та психологічні студії*. 2017. Вип. 1. С. 14–15.

8. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp063pt001f01=919.html>.

9. Гаврилюк Д.Ю. Шляхи подолання ризиків абсентеїстського типу політичної поведінки українських виборців (в контексті політичної модернізації України). *Наукові записки: Вісник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2011. Вип. 6 (56). С. 175–186.

Shchebetun I.S., Hrabar O.S. ABSENTEEISM AS A PROBLEM OF MODERN DEMOCRACY

The article is devoted to the study of absenteeism as a type of low political participation of citizens in elections and referendums. The authors define absenteeism as a deliberate refusal of voters to use their voting rights, which indicates that the programs of some political parties do not have public recognition and do not justify their chosen political course.

The article analyzes the views and approaches of scientists who study this issue; the practice of foreign countries, which ensures high voter turnout in elections; the article examines the dynamics of citizen participation in Ukraine during the elections in the period from 1991 to 2019, on the basis of which the reasons that influence the level of absenteeism in our country are highlighted.

It is concluded that the main reasons why Ukrainian citizens are taking part in elections less and less are the following:

- people do not feel real concern for them, because after the elections, slogans about low tariffs, increasing pensions, increasing social welfare, etc. are immediately forgotten, and instead the interests of large capital, oligarchic clans are served;*
- low rating of political parties that do not have support in society, because they do not have social support, their programs are not implemented, because they are unrealistic, not concrete to implement;*
- low turnout of young voters is due to the fact that young people do not see prospects, because jobs are not created, low salaries are set at existing enterprises and institutions, which forces them to go abroad in search of work and a better life;*
- a certain number of voters neglect their right to vote, because they do not care, their consciousness and spiritual culture is limited by the number of salaries, pensions and the number of products in the refrigerator, and the concept of national consciousness is absent;*
- many people have been assured since childhood that any government is corrupt, that there are no honest politicians now, they shift responsibility on each other and we can't change this, so a certain percentage of voters do not realize the importance of elections in general and their vote in particular;*
- another reason is misinformation, that is, citizens are misled about the current state of affairs and things in the country, wishful thinking, which is why the vast majority of voters are sure that the election is not fair and the results are already known in advance.*

It is proposed to introduce a compulsory voting, that is the civic duty of voters to participate in elections; to legislate constitutional responsibility (grounds, subjects, and procedure); to provide for the liability of political parties for a deviation or failure to comply with their programs, which should clearly indicate the specific path and timing of certain provisions; to strengthen the work on education of children and young people, in particular, parents should teach children to understand that election is not just a formal event for the entertainment of politicians, but an important step to creating wealth in our country and each of us is responsible for our country.

Key words: *absenteeism, electoral activity, electoral law, dynamics of participation, democracy, election, compulsory vote.*